

Літаратурная Беларусь

Выпуск №5 (177)
(травень)

Змест

ПАМЯЦЬ: згадкі-ўспаміны Алега ЛОЙКІ «Зялёныя вуліцы» ..... с. 2–3
МІНІЯЦЮРЫ: запісы Міколы СЯНКЕВІЧА «Рэйсавы аўтобус»..... с. 4
ПАЭЗІЯ: новыя пункціры Алеся РАЗАНАВА..... с. 5
ФОРУМ: гутарка Юрася ЗАЛОСКІ з Народным пісьменнікам Беларусі Васілём БЫКАВЫМ (1995 год) ..... с. 6–7
ПАЭЗІЯ: вершы Яўгена СКІБСКАГА і Таццяны БАРЫСЮК..... с. 8
ПЕРАКЛАД: апавяданне Генрыха СЯНКЕВІЧА «Сахем» у перастварэнні Ганны ЯНКУТА..... с. 9
ГРАМАДА: вершы Наталлі ГАРБАНЕЎСКАЙ у перакладах Марыі МАРТЫСЕВІЧ ..... с. 10
АРХІЎ: аповед Тодара ЛЕБЯДЫ «Дзядзька Міхал» і згадка Лявона ВАЛАСЮКА «Дзядзька Павел» ..... с. 11
ІНТЭРВ'Ю: гаворка Вікторыі ЧАПЛЕВАЙ з паэтэсай Сабінай БРЫЛО ..с. 12

КУЛЬТУРНА-АСВЕТНІЦКІ ПРАЕКТ

Грамадскага аб'яднання «Саюз беларускіх пісьменнікаў» і «Новага Часу»

lit-bel.org

novychas.by

Васіль Быкаў: «Трэба жыць і змагацца»

Прапануем «новачасным» чытачам фрагменты гутарак з Народным пісьменнікам Беларусі Васілём Быкавым, занатаваныя Юрасём Залоскам у траўні – чэрвені 1995 года. Яны, несумненна, былі найперш абумоўленыя часам, які перажывала Беларусь: рэферэндум аб мове, інтэграцыі з Расіяй і змене нацыянальнай сімволікі. Але гэтыя гутаркі, прысвечаныя лёсу Беларусі ды верагоднасці выжывання беларускай нацыі і культуры, і сёння найактуальныя, – і яскрава сведчаць аб тым, што думкі і словы вялікіх людзей не спазняюцца і не знікаюць, бо існуюць і ў сваім часе, і па-над ім...

Фота Дамітрыя Дамітрыева

«Нацыяналізм як неабходная перадумова дэмакратыі»

— Падзеі, што адбываюцца цяпер у Беларусі, прадказваліся даўно. Гучала нямала папярэджанняў у бок дэмакратычных сілаў аб рэальнай мажымасці наступу сіл камуністычнага рэваншу. Ды, аднак жа, сцвердзіўся самы кепскі з усіх магчымых варыянтаў — горшага і нельга было чакаць. Сёння шмат закідаў на адрас «цынічнага прэзідэнта», «расейскіх спецслужбаў» і да т.п. Вашыя прэтэнзіі да дэмакратычнага руху ў сувязі з паразай нацыянальных сілаў?

— Прэтэнзіі, так бы мовіць, класічныя, — тыя, што, бадай, спрадвечу прынята адрасаваць дэмакратам: чаму не аб'ядналіся? Але, мабыць, таксама спрадвечу дэмакратыя слухае такія папрокі, але не толькі не аб'ядноўваецца, а няспынна раз'ядноўваецца. Заўдзкі і ўсюды. Мабыць, такая ўжо прырода, метафізіка гэтае плыні. У процівагу яе антыподам, якія таксама заўсёды і ўсюды, — але аб'ядноўваюцца, зрастаюцца, ператвараюцца ў адно. Як цяпер чырвоныя з карычневымі. Пяцьдзясят гадоў таму яны з крывёю біліся на палёх Еўропы, а цяпер скрозь хаўрусуюцца, утвараючы новы, дзівосны палітычны арганізм, яшчэ больш цынічны, чым камуністы і фашысты пасабоку.

Нашыя палітыканы ад тутэйшай палітыкі нікога не абдурьлі, як Вы кажаце. Іхнія «дурыкі» былі відаць з самага пачатку. Яны проста вырвалі ўладу... Але новыя — больш цынічныя, нахрапістыя, яны рашуча выкарысталі сілу, у тым ліку і тую, што ходзіць у бронекамізэльках і чорных масках. Яны і не думалі нічога рабіць, апроч бязмежнага ўмацавання бязмежнай улады. І тое зразумела: хто мае ўладу, той мае сілу, а хто мае сілу, таму непатрэбна ніякая праўда.

— Даруйце, але ж ці не ведае гэты народ, што такое камунізм і якія выгады «наілепшага ў свеце грамадства»? Ведае цудоўна. Ды, аднак жа, выбірае «ранейшых». У чым сакрэт такога парадоксу?

— Што да выбараў, дык я лічу, што выбары ў нас несвабодныя. Выбары сфальсіфікаваныя ад пачатку да канца... Рэч у фальсіфікацыі. Выбарчыя камісіі зрабілі пэўныя намаганні, самыя розныя — якія, мы ніколі не даведаемся, таму што гэта абсалютна закрытая для публікі і журналістаў справа. Яны робяць гэтую «хімію» ў падполлі... Таму што яны ведаюць, на чым баку сіла і каму трэба служыць. Ніхто не будзе выкрыты. Ніхто не будзе абвінавачаны ў фальсіфікацыі... Мясцовыя «вертыкальныя дыктатары» дзеля гэтага стварылі з дапамогай спецслужбаў выбарчыя камісіі са сваіх людзей. І таму адтуль

нічога не выйдзе. А назіральнікі, на якіх былі спадзяванні, назіралі проста выбары, сам працэс галасавання. А вось што адбывалася пасля выбараў — гэтага не ведае ніхто. І ніколі гэта не будзе вядома. Ніякіх дакументаў нікому не дадуць, а калі дадуць, дык яны будуць сфальсіфікаваныя, таму што дзе гарантыя таго, што выбарчыя камісіі не мелі запасу свабодных бюлетэняў, якімі яны маглі распарадзіцца як заўгодна: замяніць, падмяніць, выкрэсліць пэўныя прозвішчы? Таму я лічу, што дэмакратычных і свабодных выбараў у нас не было, — як у мінулым, так і цяпер. І калі б уладамі была пастаўлена задача дасягнуць 99,99% «за» па тым ці іншым пытанні ці кандыдатуры, — гэта было б зроблена. Рабіць гэта выдатна навучыліся за гады савецкай улады. Тут цэлая навука...

— ...Быццам і не было гадоў галаснасці, выкрыцця ГУЛАГу, антычалавечых «сакрэтаў» сацыялістычнай гаспадаркі. А народ, бы тыя рабы, што палюбілі свайго гаспадара, зноў выбірае «баронаў» і «старшын»... Гэта што — псіхічная паталогія, калапс палітычнай волі? Калі не, то што гэта за народ такі — з такім стаўленнем да палітыкі і палітыкаў, а галоўнае — да самога сябе?

— ...Некалі я ўсё не мог зразумець, па якіх антрапалагічных прыкметах людзі вылучаюцца ў

наменклатуру. Відаць, з вялікім сэнсам гэта робіцца. Яны, як правіла, людзі мажныя, як у арміі — што ні генерал, дык метр у плячах і фізіяномія ні ў які аб'ектыў не лезе. Так і тут. Усе яны абавязкова маюць вельмі зваблівы начальніцкі антураж — якога-небудзь худзенькага, мізэрненькага там не бывае, ён туды не можа прайсці. І займаюць пэўныя пасады. Паглядзіце, хто ў нас цяпер гаспадар на вёсцы? Ды гэтыя, чырвоныя князі і бароны. І як іх не будуць выбіраць? Іх заўсёды будуць выбіраць, бо яны сіла, яны ўлада...

Вядома, чалавеку ўласціва рабіцца разумным пасля паразы, бо «каждый мнит себя героем, видя бой издалека». Рэч не ў памылках БНФ. Фронт зрабіў болей, чым можна было наогул зрабіць у гэтых умовах. Прынамсі, ніводная палітычная партыя не зрабіла болей. І калі на выбарах перавага аказалася на баку камуністаў, дык, мабыць, таму, што кампартыя карыстаецца ўласным, раней напрацаваным капіталам, у той час як Фронт пачынаў барацьбу без аніякага капіталу — ні маральнага, ні матэрыяльнага, ствараючы ўсё ў працэсе замаруджанага, супярэчлівага, труднага Адраджэння. У нас нямала партый, якіх ніяк не абвінавачіш у тых праліках, што цяпер прыпісваюцца БНФ. Яны ні на чым не зацyklіваліся, не радыкалізавалі сваю палітыку,

ужо ніяк не цывялілі рускамоўнае грамадства. Але хіба тыя партыі перамаглі? Яны таксама пацярпелі паразу...

Мабыць, сучасная дэмакратыя (у тым ліку і нацыянальная) не надзелена адэкватнымі сродкамі барацьбы з таталітарнымі, камунафашыстоўскімі сіламі. Мабыць, гэтыя дзве рознаскіраваныя плыні існуюць у розных палітыка-маральных сферах, і калі дэмакратыя змушана карыстацца толькі дэмакратычнымі метадамі (карыстацца іншымі яна не можа, каб не страціць сваёй дэмакратычнасці), дык іхнія супернікі заўсёды вольныя ў выбары сродкаў — ад раз'юшанай хлуслівай прапаганды да тайных хітрасцяў спецслужбаў, АМОНаў і спецназаў у чорных намордніках. Яны не звяжаюць на судовую ўладу, якую самі прызначаюць, на СМІ, якімі аперацьёна камандуюць. Іх не рэгламентуе ніякая мараль — ні хрысціянская, якая ніколі іх не абыходзіла, ні нават скасабочаная камуністычная этыка, ад якой яны адракліся ў жніўні 1991 года.

Калі мець на ўвазе выбары і рэферэндум, дык на іх вынік наўрад ці паўплывалі якія-небудзь памылкі ці недахопы. Не варта таксама наракаць на несвядомасць «дурнога народа», які гэтак неразумна прагаласаваў.

Алег ЛОЙКА

Зялёныя вуліцы

1 траўня споўнілася 60 гадоў вядомаму паэту, празаіку, перакладчыку, педагогу, доктару філалагічных навук, прафесару, член-карэспандэнту Нацыянальнай акадэміі навук, лаўрэату Дзяржаўнай прэміі Беларусі Алег ЛОЙКА.

Да свайго адыходу ў іншы свет у лістападзе 2008-га ён актыўна друкаваўся і ў нашым выданні. Згадваючы светлае імя Алега Антонавіча, «новачасная» «Літаратурная Беларусь» друкуе ягоныя згадкі-ўспаміны — пра сваіх родных і блізкіх, пра свае вытокі і першашляхі.

Перш чым раскажаць пра свайго бацьку Антона Цімафеевіча Лойку, я пачну пра маму. Гэта яна яго заўсёды ўшчувала: «Дзяцей не бачыш!.. У хаце не стыкаешся!.. Ніколі цябе дома няма: усё бяжыш і бяжыш кудысьці...».

Кудысьці бацька сапраўды заўсёды бег. І не толькі бег, бо і ехаў. Людзі клікалі бацьку да хворых. І бацька ехаў лячыць, ратаваць хворых, летам ці зімой, у спёку ці ў мороз.

Слонімцам мой бацька стаў 10 лістапада 1929 года, калі яго пад сваё крыло ў Чырвоны Крыж узяў доктар Уладзіслаў Маліноўскі. Пры Слоніўскім магістраце ён узначаліў Чырвоны Крыж — нешта накшталт паліклінікі, дзе кожны мясцовы чалавек бясплатна мог атрымаць медыцынскую дапамогу. Пры ўрачу павінен быў быць другі чалавек — фельчар. Вось такім другім чалавекам і стаў мой бацька.

Гэта была яшчэ, пэўна, і родавая праднаканаванасць: мой дзед Цімох умеў пакладаць парасят, загаворваў ад рожы, ад прырэпалахаў. А прадзед мой Лявон — бацька дзеда Цімоха, — той увогуле меў славу знахара ледзь не на ўсё Палессе: да яго ў вёску Крывічы, што ля Дзярэчына, прыязджалі ажно з-пад Пінска.

На службу ў польскае войска тату прызвалі з Крывічоў 15 сакавіка 1926 года. Тэрміновую службу адбываў у 3-м санітарным батальёне ў Горадні і 5-м ваенным шпіталі ў Слоніме.

Бацька мне даволі рана прызнаўся: шпіёнская клічка яго была «Госпітальны». Ды дзе бацьку і калі завербавалі — я не ведаю, не спытаў. Не ўдакладняў, не здавалася тады мне такое чымсьці важным. Гурток грамадаўскі, відаць, бацька арганізоўваў ля Баранавіч, відаць, і свой беларускі верш на грамадаўскай хвалі пісаў у Баранавічах. Верш друкаваў пад псеўданімам. Ды дзе, калі?

Тое агенства, вядома, фінансавалася: маладому капралу, канешне, лішнія грошы былі не лішнія, але, напэўна, не так з-за іх, а з-за ідэі, з-за сваёй прыхільнасці да Расіі, да Саветаў тата стаў Госпітальным. Які быў з яго

агент, мне, вядома, не сказаць. Не думаю, што бацька мог ім стаць у Крывічах — да чыннай службы ў польскай арміі. Хоць...

У 1931 годзе доктар Маліноўскі паслаў майго бацьку ў Варшаву на санітарныя курсы. Пасля курсаў бацька стаў санітарным кантраляёрам усяго даваеннага Слоніма.

Ад вуліцы да вуліцы, ад падворка да падворка ён аглядаў Слонім. У твар яго ведаў кожны гаспадар хаты, кожны крамнік, кожны цырульнік.

Бацька быў удзельнікам польска-нямецкай вайны. Трапіў у палон да савецкіх войскаў. Яго адпусцілі на радзіму, і недзе познім кастрычнікам ён, прыехаўшы цягніком, ішоў цераз масты над Шчарай, дзе патруль яго арыштаваў. Арышт быў нядоўгі: слоніўская міліцыя з даваенных слоніўскіх падпольшчыкаў тут жа бацьку вызваліла. І яшчэ не паспела вызваліць, а ганец ад іх стукаўся ўжо ў нашу кватэру на Падгорнай вуліцы 31, паведамляючы маме і нам, дзецям: «Лойка вярнуўся!..».

Я лічу лёс бацькі незвычайным, нават надзвычайным. Многім вядомы налет, які ўчынілі на Слонім у другую нядзелю пасля пачатку вайны савецкія танкі, танкеткі. Немцы былі ашарашаныя. Штаб самога Гудэрыяна быў у Слоніме спалены. Пасля налёту пачалася расправа: усіх мужчынаў сагналі на стадыён, які тады знаходзіўся між вуліцамі Шасейнай і Жыровіцкай. Трапіў на стадыён і мой бацька. Халоднае дула пісталета ад яго чала адвёў немца, які заўважыў на рукаве бацькі павязку з чырвоным крыжам. Бацьку тут жа адправілі ў шпіталь, і больш як месяц ён не начаваў дома: аперыраваў раненых. Гэта была народная бяда, але і школа для майго бацькі-медыка.

І зноў прыйшла новая хваля прызнання цудадзейнасці яго рук, новая хваля розгаласу, бо бацька не толькі лячыў, але пасля папраўкі раненых рассылаў іх па вёсках пастухамі, прымакамі. Цераз гэтых раненых бацька пасля займаў сувязь з партызанамі, цераз іх перадаваў партызанам лякарствы, пісаў рэцэпты, па якіх яны маглі набыць лекі ў слоніўскай аптэцы. Справа ў тым, што падчас акупацыі мой бацька стаў намеснікам галоўнага раённага ўрача, якім быў Іван Пятровіч Геніюш — муж Ларысы Геніюш. У аптэцы лякарствы давалі толькі па рэцэптах, завераных галоўным урачом ці маім бацькам. Сувязь з партызанамі — гэта было небяспечна. І каб гэбіткамісар Слоніма Эран, якому бацька мой рабіў масаж, пра тое ведаў, быць бы нам «на Пятралевіцкай гары». Зрэшты, Эран пра тое даведаўся, калі яго ў пасляваенны час у Гамбургу судзілі, а бацька мой на тым судзе быў сведкам ад Слоніма, ад слоніўцаў.

З гэбіткамісарам Эранам гісторыя склалася трагічнай для майго бацькі. У Гітлера гэбіткамісары былі маладыя: Эрану ў Слоніме было не больш, як 35 гадоў. Бацьку майму было тады сорок. Энергічны, не скажу, каб не прыгожы партыец Эран ужо

Сям'я Лойкаў. Слонім, 1934 г. На пярэднім плане ў цэнтры — Алег Лойка

са сваіх трыццаці пяці гадоў бярог сваё здароўе і, ведаючы, які розгалас у майго бацькі-медыка, запрасіў яго да сябе масажыстам. Бацькавыя рукі чараўніка-масыжыста хадзілі па спіне фашысцкага гаўляйтэра Эрана. Не ведаў таго, вядома, Эран, што бацькі майго рука адначасова падпісвала рэцэпты на лякарствы, што ішлі да партызан. Менавіта лякарствы лучылі майго бацьку з лесам, што паўплывала на лёс майго бацькі пасляваенны, на тое, што яго не рэпрэсіравалі: медаля партызанскага не далі, і на здзек КДБ бацьку цягала да немажлівага. Патрабавалі ад яго рознага, але я дакладна ведаю, што патрабавалі сведчання пра Ніну Карач, пра бацьку яе Емяльяна, з якім мой бацька шчыра сябраваў у даваенны час, у якога не раз мы гасцілі ў хаце на першых Рэзках у часы акупацыі. КДБ аднойчы даваў бацьку да таго, што ён пайшоў на канал тапіцца. Адвяло бяду тое, што ён успомніў не так сваю Марусю-жонку, як нас, дзяцей, мяне і Люсю, — тое адвяло бяду. А ў выпадку з Нінай Карач былі пагрозы: «Не падпішаш, сын не атрымае залатога медаля». Ні залатога, ні сярэбра-нага медаля я, выдатнік БСШ №1 горада Слоніма, не атрымаў.

І яшчэ аб адным я не магу не сказаць, гаворачы пра свайго бацьку: аб тым, як яго Слонім праводзіў у апошні шлях. Не толькі Зялёная вуліца развіталася з ім, труна з яго цела стаяла ў спартзале медвучылішча — будынку, што амаль візаві Ніжняга Замка, у якім быў раддом, у якім была пакоі і таго Слоніўскага Чырвонага Крыжа, у якім бацька пачаў працу з доктарам Маліноўскім. Гарадскія ўлады дазвол далі, і жалобны картэж прайшоў

вуліцай Пушкіна да могілак на Ружанскай вуліцы. Шэсцьдзясят пяць вяноў неслі слоніўцы ўслед за бацькавай труной. Гэта я ніколі не забуду!..

Маці мая перажыла бацьку на чатыры гады. Жыў бы даўжэй бацька мой, жыла б даўжэй на свеце гэтым і мама мая. Выратавальных бацькавых рук маці маёй забракла...

Маму я называў мамай, цешчу — маці. Любіў абаіх, хоць гэта былі розныя любові: па крыві і па закаханасці ў Лілю — спачатку ўхажорку, потым — у жонку, у маці маіх дзяцей. Пры маці быў змалку, малым, дык быў маміным сыночком, цешчу-маці пазнаў з сямнаццаці гадоў, і яна — адчуваў — ухвальвала выбар маладой свае дачкі Лілі.

Лёсы маіх мамы і маці былі розныя і блізкія, са сваімі радасцямі, са сваім горам. Радасцяў было менш, а гора хлябнулі абедзве, відаць, пораўну. Мая мама нарадзілася каля Ферганы — на станцыі Скобелева 9 жніўня 1906 года. Маці — таксама Марыя, дачка Іосіфа Грыпіча, нарадзілася 22 лютага 1903 года на станцыі Лясной каля Баранавіч, хоць яе маленства да бежанства прайшло ў Шылавічах ля Слоніма. Маленства маёй мамы — Канібадам, Ташкент. Перад першай сусветнай вайной бацька мамы Іван Антонавіч прывёз дачушак Тасю і Марусю на радзіму — у Загалічы і Далкі каля Ражанаў. Дзед Іван быў родам з Загаліч, баба мая — Ксенія Данілаўна Густыр — з Далкоў. Шаснаццацігадовай, з беднай сялянскай сям'і забраў яе купец Янка Зубеня спачатку ў Баку, пасля ў Канібадам. Усяго адзінаццаць дзяцей нарадзіла Ксеня з Далкоў Янку з Загаліч.

Але выжылі толькі тры сястрыцы — Тася, Маруся, Валя.

Мама мая з Ташкента вярнулася не ў Загалічы, а ў Альбяртын каля Слоніма. Вярнулася без бацькі... Мой дзед Іван Антонавіч быў за меншавікоў, таму бальшавікі яго ў 1918 годзе расстралялі. Пра гэта мне ўпершыню сказала мама ў 1946 годзе, калі ішлі мы з Ражаной у Загалічы. Быць унукам меншавіка — гэта было тады не надта весела, і аб гэтым я кажу ўпершыню...

Мая мама пабраліся з маім татам 13 чэрвеня 1930 года. Увогуле пабраліся яны — як матросы з разбітых караблёў: першыя каханні і мамы маёй і таты былі нешчаслівымі. Мама альбяртынскае каханне — Пётр Карэвік, рускі белаземігрант, былы кадэт — выбраў у жонкі не яе, а другую, пра якую мне мама гаварыла жудасныя рэчы, што, маўляў, яе суперніца прываражыла Карэвіка сліною нябожчыка і што тое прываражэнне каштавала Карэвіку смяртэльнай хваробы — сухотаў, якіх тады не вылечвалі. Паміраў Карэвік, калі мама ўжо выйшла замуж за майго тату, калі на свеце быў ужо я. Не зусім выразна помню тое, але што бацька пайшоў з мамай у прадсмяротны час да Карэвіка — гэта факт. Перад тым былі, праўда, доўгія размовы, ды высакародства бацькавае ўзяло верх. Памяць Карэвіка ў сэрцы мамы была заўсёды — пра Карэвіка нам з Люсяй яна гаварыла часта, часта...

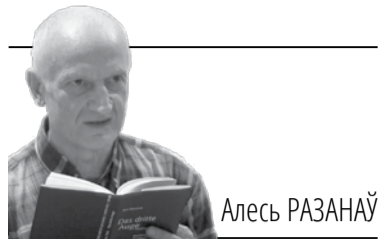
На Татарскай вуліцы ў слоніўскім доме Арэдні Шэ-гідзвіч, у якім бацькі жылі з 1 кастрычніка 1930 года, 1 мая 1931 года нарадзіўся я...

Пра тое, што я буду пісаць пра сваю маму цяпер, мне нават пісаць страх, успамінаць балюча, мне шкада і сёння тую яе, даведзеную да адчаю, да спробы самагубства. А хто давеў? Не сама ж сябе давала — яна, руплівіца, уся радасная ў працы, самаадданая як тату, так і гаспадарцы, завесці якую ў Загалічах на радзіме бацькі маёй мамы — тата даў згоду.

Перадгісторыя гаспадарства пачалася, па-сутнасці, яшчэ на Татарскай вуліцы, калі маладая пара Лойкаў завяла свінчо. Дастатку ў сям'і не хапала: нас, дзяцей, ужо двое, малодшая мама іна сестра Валя вучылася ў гімназіі (за яе — заплаці, уніформу — купі). Жылі пераважна ў крэдыт, маці толькі і запісвала, куды колькі тых золтых аддаць, каб канцы з канцамі скаратаць. Пагэтаму і кідалася мама туды, сюды, і, відаць, самай першай спробай выйсці на дастатак было рашэнне ўзяць кіёск. Рынак, за «спіной» у кіёска была гасцініца «Ерусаліўская», амаль візаві — мадэрная аптэка, поблізу — справа — пякарня Зэліка. Месца было бойкае, ранняй мама ці адна з цётка сяжаліся на Парадную — да Рыпа, у якога набіралі «свежыя» газеты, часопісы. Былі ў кіёску і цыгарэты. Не вельмі ведаю, як гандаль газетамі ішоў, але што задума з кіёскам скончылася ледзь не трагічна, памятаю выразна. Узімку сядзець у кіёску было холадна, вась і брала маці дзеля абагрэву гаршчок з жарам:

Алесь РАЗАНАŪ

Васількі выходзяць да сцежкі

Фота www.photocentra.ru

*
Пакліканья —
васількі
выходзяць да сцежкі
з жыта.

*
Не, не чапацьму!.. —
Зросся
з чаборам чмель.

*
Лішнія?!.
Ледзяшы
адлічваюць лужы кроплі.

*
Пагасла акно:
ў цемрыню
ўзіраецца цемра.

*
Вынырнулі:
плывуць
Нараччу хвалі да берага —
нарачанкі.

*
Ухутаны ў дождж,
іду
ад хаты да хаты —
н е х т а.

*
Шарая:
да віднаты
дымы адшароўваюць раніцу.
Дома.

*
Брук мокры:
ў адбітках
маркоцяцца літары.

*
Нейчыя?!. Нічыя?!. —
Ў маляўнічых
лістах Смалявічы.

*
Парэпаная —
рупатліва
гладзіць вярбіну дождж.

*
Качкі — жабрачкі:
сабою
заняў азярыну лёд.

*
На дні, на пару —
альшына
зраднілася з яблыняю:
падпора.

*
Крочыць па сцежцы са мною
важкай хадой сіваграк —
сваяк?!.

*
У звільнах:
ад залевы
ўцякаюць увішныя ручаі.

*
Дзе мушу цябе сцерушыць?! —
Мітусіца
на рукаве мураш.

*
Хопіць на ўсіх:
атуляе хата —
багатая!.. — цеплынёй.

*
Світы нясе?!.
Вітаю

завею з ялінаю
і сасной.

*
Слухаю дах:
дыктуе
шматкроп'е дождж.

*
З рубінамі —
арабіна
ўмалёўваецца ў краявід.

*
Згалеў:
далікатна
імгла атуляе гай.

*
Весніцы ў выйсце —
на павуцінцы
матляецца жоўты ліст.

*
Выткаліся?!. —
Іду
з прыцемкамі спаткацца.

*
Бачыць не бачыцца —
глыбачыню
утойвае аблачына.

*
Лес суцяшае
цішу —
люляе.

*
Змакрэла:
ў наўколле
ўмалёўваюся —
у акварэль.

*
Сюды ці туды —
завея
з'ядае мае сляды.

*
Вежа лунае:
бязмежжа
увёў у Вільню туман.

*
Цярплівы агонь:
цяпер
гарыць і сырое.

*
Сам?!. —
Па гарэлым
кльпае грак:
асмалак.

*
Праводжу паглядам —
вечер
з долу ўздымае
дубовы ліст.

*
З вярбіны ў ваду —
кругі
вышукваюць
кроплю.

*
Што мелі, падзелі —
куды?!.
Гудзіць
чмель над пухматымі
дзьмухаўцамі.

*
Вымкнуў з імгнення —
па-над палеткам
матляецца матылёк.

*
Пільнае вока —
палонка
ўглядаецца ў глыб стаўка.

*
Сліва паспела
і пераспела:
аса — хваласпеў.

*
Чакаю:
сарокі
чачэкаюць у двары.

*
Цалуецца з небам —
цвіце
яблыня: у любові.

*
Гракае —
адмыкае
ў прасторы каморы грак.

*
Ускаламуцілася:
нацякло
ў рэчку наўколя.

*
Вясною задыхала:
хто куды
хаваюцца халады —
худыя.

*
Закалыхалася —
закахалася
ў вечер сасна.

*
Ноч невідущая:
у душу
ўзіраецца бліскавіца.

*
Ужо не шкілеты?!. —
Да лета
каштану і клёну
рукой падаць.

*
Уверсе і ўнізе:
сябе
у возеры бачыць неба.

*
Позна:
не пазнаю
ў сустрэчных знаёмцаў.

*
Махае галінай зялёнаю
вішня:
не надзівіцца!..

*
Далоні — малюнкі:
сабрала і прадае
дзяўчына чарніцы.

*
Спявае —
певень вітае
знутры цемрыні
світанне.

*
І сам застаюся
у іх: дахаты
вяду сляды.

*
Гайдаецца лодка —
гадае:
здаволіцца ці плысці?

*
Парожня:
ў пошню
ўсяляецца дождж.

*
Пакінутая —
за кім
у пустку імкнешся, сцежка?!.

*
Туды і сюды —
вядро
са студняй вядзе гаворку.

*
Сцягвае ўвагу:

бярэзіна рэз
зыначыла ў чагу.

*
Сшарэў снег, счарнеў —
з набыткаў
вылузваецца ручаі.

*
Куды ты?!. —
За дым
ламацца чапляецца
плачма.

*
Залева:
на дне
горад — у даўніне.

*
Махае рукамі —
віхуру
перамагае вятрак.

*
І дождж баслаўляе,
і сонца —
вясёлка
ўсяляецца ў небаспад.

*
Азіміна зазелянела —
азы
асвойваю ўвосень.

*
Пара раставаць?!.
Стаптаўся —
набраўся пытанняў снег.

*
Хочаш даткнуцца?!. —
У асакі
зялёныя лёзы.

*
Скідае вярбіна лісты —
складае
свой клінапіс.

*
Скавалася —
ўглыб
скавалася рэчка.

*
Адліга:
ігліцай
намацае хвілі сасна.

*
Становіцца ўсёю ракою!.. —
Крыга
захоплена навіной.

*
Ніхто не зачэпіць?!. —
Шпадсподу
шчупак падплывае —
да лёду.

*
Заснежылася —
разнасцежылася
ў бязлюддзе далечыня.

*
Дзядоўнік цвіце:
не гладжу,
гляджу — прыгожы!..

*
Падае снег —
той свет
яднаецца з гэтым.

Васіль Быкаў: «Трэба жыць»

« Працяг.
Пачатак на стар. 11 (5)

Хіба ў таталітарным грамадстве пры аўтарытарнай дыктатуры, якая таропка сфармавалася напярэдадні выбараў, магчымае нейкае палітычнае спаборніцтва, справядлівыя дэмакратычныя выбары? Іх не было 70 гадоў, адкуль жа ім узяцца цяпер? Найперш для народа гэта нязвыкла і нават пакутна — выбіраць на ўласны розум, калі заўсёды гэта рабілі іншыя, нібыта разумнейшыя. Зноў жа: хіба выбарчыя рэжысыры, «высокія спецыялісты сваёй справы», забліліся на нядаўнюю навуку арганізацыі мас дзеля «адзінадушнага адабрэння і падтрымкі»? Сам прэзідэнт напярэдадні выбараў прагаварыўся ў прамым тэлеэфіры, што «все равно обманут». Не ўдакладніўшы, аднак, на чью карысць «обманут». Але цяпер усё стала зразумела — хто ашукаў, каго і дзеля чаго.

Так, цяпер можна пачуць разважанні пра недастатковасць, непапулярнасць нацыянальнай ідэі беларускага Адраджэння. Але, здаецца, з-пад увагі выпускаецца той факт, што адбывалася не толькі Адраджэнне — ішла жорсткая барацьба з камуністычным таталітарызмам, і нацыяналізм, як пісаў знакаміты філосаф Фрэнсіс Фукуяма, быў «неабходнай умовай узнікнення дэмакратыі». Там, дзе нацыянальная ідэя не сфармавалася, не адбылося і дэмакратызацыі. І наадварот, дзе яна перамагла — перамаглі і рэфармы, тыя грамадствы не без цяжкасцяў, але ўсё ж рушылі ў кірунку сусветнай эканомікі. Урэшце рушым туды і мы, і таксама абавязаныя на ўласны нацыяналізм і дэмакратызацыю: законы сусветнага эканамічнага развіцця змусяць нас да таго. Толькі наш гістарычны час стане змарнаваны. І мы зноў апынемся ззаду за ўсімі. І бяднейшыя за ўсіх...

Народ і палітыка

— *Вы як пісьменнік даволі хутка набылі папулярнасць і мелі магчымасць бачыць, як ставяцца да пісьменнікаў за мяжой і ў нас. Ці не было ў Вас ідэя дадання, што Вы — пісьменнік вострага народа?*

— Юрась, я скажу, што для мяне даўно ўжо з'яўляецца праблемай само існаванне «народа»... Асабліва цяпер я пачынаю думаць, што пакуль мы шчыравалі «дзеля народа», кляліся імем народа — у нас яго ўкраілі. Зсталася нейкая нацыянальная эліта, а нацыянальнай, народнай асновы — не стала. Не стала народа. Я гэта гавару баючыся, як нейкае святатацтва, як у ранейшыя часы гаварылі пра д'ябла і Бога. Але сапраўды, калі мы гаворым «народ, беларускі народ», — то гэта ўвогуле абстракцыя, гэта — па інерцыі. Калі ж канкрэтней паспрабаваць сабе ўявіць: а дзе ён, гэты народ, дзе яго часткі ці хоць бы нейкая значная частка? Раней гэта было проста: існавала сялянства, яно было моўнай,

У працоўным кабінце, Мінск

культурнай, генетычнай, этнаграфічнай і г.д. асновай нацыі. Цяпер сялянства няма. Дзе цяпер сялянства? Дажываючы пенсіянеры-калгаснікі ў вёсках ці элітныя спецыялісты ў сельскай гаспадарцы (аграномы, заатэхнікі і інш.) — хіба яны могуць уважацца за аснову нацыі? Я вельмі ў гэтым сумняваюся... Дык вось калі культурная эліта развівала культуру — для «беларускага народа», — знік сам народ. Горад, урбанізаванае насельніцтва гарадоў, — баюся, гэта ўжо не беларускі народ; яно з Беларуссю нічога агульнага не мае, апроч, хіба што, тэрыторыі пражывання. Менск — горад «беларускі» толькі таму, што ён знаходзіцца на тэрыторыі Беларусі, а ў астатнім — якая яго адрознасць, скажам, ад Смаленска, Цвяры, Масквы? Чым ён ад іх адрозніваецца?..

— *Бадзай аб'явілі ў метро...*

— Вот іменна — аб'явілі ў метро... І раптам з'явіліся бел-чырвоныя-белы сцяг і «Пагоня», якія тут жа былі скасаваны — «па волі народа»...

Ідэя Адраджэння — ідэя, канечне, правільная, высакародная, ва ўсіх адносінах цудоўная, — трапіла не на тую глебу. Вот у чым справа. Можа быць, яна трапіла зарана...

У гэтых абставінах, асабліва ў палітычных абставінах апошняга часу, — адзінае, што, можа быць, застаецца для дзеячоў культуры, — гэта кансерваваць тое, што ёсць — у галіне культуры, нацыянальнай ідэалогіі. Таму што калі і надалей справа пойдзе гэтак жа, то будуць зроблены захады дзеля таго, каб матэрыяльна панішчыць тое, што напрацавана за гэты час: забяруць з бібліятэк, пахваюць у «спецхраны» выданні Ластоўскага, нацыянал-дэмакратаў, незалежную гістарыяграфію, пэўныя творы мастацкай літаратуры. А ў дадатак будзе разгорнута шалёная кампанія па дыскрэдытацыі — спярша ідэй, затым канкрэтных твораў, а пасля — іх аўтараў. Калі жывых яшчэ можна пасадзіць, то ў нябожчыкаў будучы знаходзіць нейкі кампрамат і таксама бэсціць, для таго, каб скасаваць іх прыцягальны імідж. Гэта будзе зроблена, таму што камуна-фашызм абавязкова пакарыстаецца такімі метадамі. Інакш чым жа ён будзе карыстацца? Праўда — не іх рэлігія. Іх рэлігія — бязмежная хлусня. Чым яна бязмежней, тым лепш. Для

нашых кіраўнікоў гэта вельмі здатны і плённы прыём...

— *За апошнія дзесяць гадоў «галоснасці» столькі напісана пра рэпрэсіі, ГУЛАГ, што дзіву даецца, як грамадства — «самае чытальнае» — не байца паўтору таго, што было пры савецкай уладзе, — вынікі апошніх выбараў сведчаць пра тое... Чаму ж людзі нічога не баяцца?*

— Яны нічога не баяцца, таму што грамадства па-ранейшаму застаецца неінфармаваным. Як вядома, на пачатку перабудовы гучала шмат патрабаванняў (з боку расейскіх дэмакратаў), каб кампартыя пакаялася ў злычынствах, адмовілася ад свайго злычыннага мінулага. Гэтага не было зроблена. Усе хрушчоўскія выкрыванні сталінізму былі частковымі, бо пералічваліся толькі імёны рэпрэсаваных маршалаў і кіраўнікоў, а пра народ — маўчалі. Таму ў масавай свядомасці рэпрэсіі так і засталіся рэпрэсіямі кіраўніцтва супраць кіраўніцтва, а не ўлады супраць народа...

Колькі Алесь Адамовіч заклікаў «дадумаць да канца»! А ў нас гэта ніяк не дадзена. Канцы і пачаткі нашай бяды дзесьці ў Кастрычніцкай рэвалюцыі, а можа, і яшчэ раней... І прычына нашай галоты не ў «разбурэнні сувязей паміж прадпрыемствамі», а ў тым, што ў 1917 годзе адбылася жаклівая

Ён думае пра ўладу. А ўладу ён можа захаваць толькі ў тым выпадку, калі тут не адбудзецца сацыяльны выбух. Таму што змесці яго ўладу зможа толькі сацыяльны выбух вялізнай сілы. Гэта можа адбыцца ва ўмовах, калі народ будзе даведзены да крайняй мяжы выжывання

рэвалюцыя, і Расея, разам з нацыянальнымі ўскрайкамі, улучна з Беларуссю, пайшла не ў тым кірунку. Мы пайшлі абсалютна ў тупіковую галіну і ўперліся ўрэшце ў тупік. І цяпер як вярнуцца назад? Гістарычны час гэта выключае. Як зноў збочыць у агульнае русла зямной цывілізацыі — не ведае ніхто... Вот таму гэта ўсё мы і перажываем. І павінны перажыць. У гэтым сэнсе самае жаклівае — разбурэнне найбольш агульнага, боскага прыныцыпу прыватнай уласнасці. З яго ўсё пачынаецца. Калі прыватную ўласнасць панішчылі,

панішчылася ўсё... Бо чалавек ад жывёлы адрозніваецца тым, што здольны нечым валодаць і распараджацца. Нават леў, сабака «мецяць» сваю тэрыторыю, свае ўладанні... Прырода толькі тады дасць нейкі плён, калі яна будзе камусьці належыць. А ў нас праца людзей і ўласнасць не толькі абяздушаны, але і незаконным чынам прысвоены, можна сказаць, антылюдзьмі, нечалавекамі. Пры сацыялізме ўласнасцю народа распараджалася Палітбюро, купка людзей. З гэтага пачаліся ўсе няшчасці...

...Правільна гаворыць ужо згаданы Фрэнсіс Фукуяма, гэты апошні «адвакат нацыяналізму», як яго называюць на Захадзе: само паняцце нацыяналізму заключае ў сабе вельмі шмат, ад самага высакароднага да самага ганебнага. І трэба канкрэтна меркаваць пра кожны канкрэтны нацыяналізм. Фукуяма кажа пра нацыяналізм рэспублік былога СССР як абавязковую перадумову крушэння таталітарызму. Гэта значыць, што толькі нацыяналізм можа эфектыўна змагацца з расейскім камуністычным рэжымам. Далей ён піша, што нацыяналізм і заходні лібералізм могуць выдатна ўжывацца, дапаўняючы і ажыўляючы адзін аднаго. А ў нашай масавай свядомасці нацыяналізм — гэта страшна, ім палохаюць. Прычым не толькі камуністы, але і некаторыя дэмакраты, ім мроіцца Югаславія, Каўказ, Сярэдняя Азія, і яны гэта адпрэчваюць. У тым ліку і расейскія дэмакраты. Вот чаму рускія не могуць зразумець украінцаў...

— *А Украіна тым часам будзе сваю дзяржаўнасць і нават Амерыка ёй у тым дапамагае...*

— Вот іменна. І Беларусь жа магла б здабыць такую падтрымку, тым больш што стратэгічна Беларусь, можа быць, важней за Украіну, і насельніцтва ў нас меней, таму падтрымаць нас было б лягчэй... Аднак Беларусь робіць такі востры выбар — рукамі яе палітычнага кіраўніцтва. Шчаслівейшыя прыбалты, яны выйшлі з-пад ног Расеі,

бачыць тое, пра што дэмакраты яшчэ толькі пачынаюць здагадавацца. Найперш, натуральна, ён думае пра ўладу. А ўладу ён можа захаваць толькі ў тым выпадку, калі тут не адбудзецца сацыяльны выбух. Таму што змесці яго ўладу зможа толькі сацыяльны выбух вялізнай сілы. Гэта можа адбыцца ва ўмовах, калі народ будзе даведзены да крайняй мяжы выжывання, калі ўжо не будзе чаго есці. Таму, каб гэтага не здарылася, яму як мага хутчэй трэба інтэгравацца ў вялікую імперыю і тым забяспечыць гарантыю, алібі на будучае. Бо што б тады ні здарылася, Лукашэнка не будзе вінаваты. Калі нават і здарыцца самае горшае, то ўвесь гнеў будзе скіраваны на Маскву, Масква будзе вінавата, бо яна будзе кіраваць. Заўсёды ж можна сказаць, што яна не дала нам нафты, грошай і да т.п. Ён, такім чынам, будзе ні пры чым. Але, апроч усяго, ён яшчэ выдатна разумее, чым скончыцца цяперашняе эканамічнае развіццё Расеі. Ён ведае, што яна рана ці позна вернецца ў свой ранейшы стан імперскай эканомікі — крайне змілітарызаванай, і ў такім выпадку беларуская эканоміка выдатна зойме сваё ранейшае месца. Ён будзе дзяліць поспехі ці няўдачы гэтай імперскай эканомікі, але ён не будзе віноўнікам няўдач. А ў выпадку ўдач — наадварот, усё возьме на сябе...

— *...І пры такім стане рэчаў непазбежнымі будуць рэпрэсіі супраць тых, хто думае інакш, хто нягодны з такой палітыкай?*

— А гэта само сабой. Гэта найперш. На гэта ёсць вельмі разумныя памагаты з ліку інтэлігенцыі, якія давядуць, што Народны фронт звязаны з ЦРУ, а ўсе нязгодныя з новай палітыкай — шпіёны-шкоднікі, гестапаўцы, здраднікі, калабаранты перыяду мінулай вайны і да т.п., — вопыт багаты. На гэта ёсць вялізная армія навукоўцаў у Акадэміі навук, у гуманітарных інстытутах, якія затаіліся і толькі чакаюць адпаведнага моманту. Яны ўжо даўно з фальсіфікацыяй не працавалі. Усё іх жыццё звязана з гістарычным фальсіфікатам, інкрымінаваннем. А тут раптам такі перапынак вялікі, іншыя людзі прыйшлі. Будуць фальсіфікаваць гісторыю і ўсё іншае з вялікім імпатам. Будуць здымаць фільмы накшталт Азаронкавага (Маецца на ўвазе антыфронтаўскі і антыбеларускі дакументальны фільм Юрыя Азаронка, бацькі цяперашняга тэлепрапагандыста Грыгорыя Азаронка, «Ненавісьць: дзітлыжы», які некалькі разоў трансляваўся па тэлебачанні напярэдадні рэфэрэндума і выбараў у парламент 14 траўня 1995 г. — Рэд.), — з даволі вольным мантажом, але з вельмі пэўнай ідэяй. І гэтак далей...

— *...І шэрагі спадароў азаронкаў, савіцкіх і КО будуць актыўна папаўняцца... Дарэчы, што, на Ваш погляд, прымушае некаторых мастакоў, пэўных апазіцыянераў у савецкія часы, так апантана*

і змагацца»

Тышага сцяга ў нас няма і ня можа быць!

Васіль Ёйкаў

ветэран
сусветнавадомы пісьменнік
грамадзкі дзеяч

змагацца з усім беларускім, з беларушчынай як з'явай?

— Адкажу безадносна да гэтых людзей і да каго-небудзь яшчэ. Каб зразумець нашае грамадства, трэба заўсёды мець на ўвазе адну рэч, якую звычайна выпускаюць з-пад увагі. Як быццам згаварыліся ўсе і ніхто пра яе нічога нідзе не кажа і не піша. І, відаць, не будуць гаварыць і пісаць. Уся справа ў заангажаванасці не толькі камуністычнай ідэалогіяй, але яшчэ і КДБ. КДБ пранік ва ўсе слаі нашага грамадства, і трэба мець на ўвазе, што людзі, заангажаваныя ім, у лепшым выпадку выключаны з грамадскага жыцця; яны, так бы мовіць, палітычна назавсёды кастрыраваны, а ў горшым выпадку — заангажаваны так, што хады назад няма, бо ўсялякая дэмакратыя для іх — пагібель, таму што дэмакратыя на сваіх сцягах заўсёды нясе люстрацыю. Раней яны нібыта дазвалялі сабе некаторую фронду, апазіцыйнасць, а цяпер, калі падступілі перамены і паўстала вельмі моцная пагроза, яны канчаткова скінулі з сябе ўсе маскі і пачалі змагацца за сваю скуру. У гэтым уся прычына. І тое датычыць не толькі інтэлектуалаў, тое — паўсюдная з'ява, бо спецслужбы праніклі паўсюль. І таму яны кіруюць цяпер.

Прыналежнасць да спецслужбы ў не проста нейкі заняткаў, хобі — гэта ў рэшце рэшт накладвае на чалавека пэўны адбітак і выпрацоўвае яго жыццёвую псіхалогію. Цяпер прынята лічыць, што тыя людзі, завербаваныя КДБ, — стукачы, якія некага выдавалі. Ды зусім не. Так, калі трэба было, яны тое рабілі, але яны рабілі гэта як члены якога-небудзь масонскага ордэну, выключаныя з грамадскага

жыцця і далучаныя да іншай, таёмнай супольнасці. Пры гэтым такімі людзьмі спецслужбы могуць кіраваць як заўгодна, у якім хочаш напрамку: на выбарах, у палітычнай барацьбе і інш. А калі хто-небудзь заўпарціцца, дык ёсць метады, як іх уціхамірыць, — абвесцыць, напрыклад, «блакітнымі» і да т.п.

Пераважаюць, асабліва сярод інтэлігенцыі, такія вольныя людзі. Яны вызначаюць. І чаму з Савіцкім такое здарылася? Я, канечне, нічога не сцвярджаю, але інакш нельга растлумачыць метамарфозы некаторых людзей. Дапусцім, я таксама маю пэўныя густы ў мастацтве. І, папраўдзе сказаць, авангард, абстракцыянізм мне таксама не падабаюцца. Але гэта не значыць, што я буду змагацца з імі, я ж не пракурор... Можна, іншым такое падабаецца, а творы гэтыя значныя і нават вялікія і маюць права на існаванне. Але калі пачынаецца жаклівая барацьба ў нацыянальных межах, то тут, канечне, ужо не эстэтычныя схільнасці дыкуюць, тут дыктуе тайная паліцыя.

Прычым такое магчыма толькі ў таталітарнай дзяржаве, якая была раней і якая цяпер так інтэнсіўна аднаўляецца. У дэмакратычным грамадстве такое немагчыма. Мы ж ведаем сілу гэтых органаў: яны маглі забяспечыць не толькі кватэру, працу, прапіску, але і правесці па ўсёй кар'ернай лініі, пачынаючы ад студэнта і заканчваючы акадэмікам. І калі знакамты фізік поруч з Савіцкім выступае па тэлебачанні з абаронай «прынцыпаў», то гэта дыктуецца не фізікай, а інтарэсамі той жа тайнай паліцыі...

— **Ваша парада ў такіх неспрыяльных варунках маладым патрыётам, хто не жадае прымаць «новай» палітыкі**

і, расчараваны лёсам, не ведае, што рабіць далей?

— Суняць сваё расчараванне і працаваць. Працаваць дзеля падвышэння нацыянальнай самасвядомасці. Толькі гэта.

У нас жа гіне культура. Як заўсёды ў такіх умовах, узрастае роля дыяспары... Культурныя пласты напрацоўваюцца на працягу доўгага часу, высілкамі многіх пакаленняў, а руйнуюцца — імгненна, нашмат хутчэй. Патрыёты мовы, дзеячы ТБМ выступалі за тое, каб адраджаць мову павольна, каб — «не перагнуць палку», каб — «да канца стагодзя». І гэта ўвогуле правільна. Але вынішчацца яна будзе за лічаныя гады, калі не месяцы. Таму што адразу абвальна прайдуць кіраўніцтва, эліта, горад ужо перайшоў, засталася яшчэ авалодаць расейскай мовай вёсцы, дзе яшчэ нейкія рудыменты беларускасці захаваліся... І ўсё...

Таму не трэба распачы. Трэба законсерваваць тое, што ў нас ёсць, што напрацавала нацыя ў галіне культуры і літаратуры, мастацтва, і ў элітных сляях будзе адбывацца, прынамсі, я так думаю, марудная рэанімацыя, падтрымка нацыянальнага жыцця. Як гэта было ў мінулым. Хоць у мінулым усё-такі лепшыя былі ўмовы, таму што тады ашчаднікам мовы і нацыянальнай культуры — не свядомасці, а культуры — было сялянства, якое іх выпрацоўвала і кансервала. Яно па сацыяльных прычынах не магло далучыцца да чагосьці іншага, да іншай мовы і культуры. А цяпер тэлебачанне далучыць каго хочаш, хоць самога д'ябла. І таму будзе доволі складана. Але, тым не менш, я ўсё-такі думаю, што нацыянальная культура і жыццё будуць прадаўжацца, хоць у некалькі аслабленым стане.

Я, канечне, песіміст. Але я песіміст у адносінах да пакалення майго веку, у адносінах да сябе асабіста; я ведаю, што мне нацыянальнага росквіту не дачакацца, я не пабачу, гэта будзе недзе пасля, але гэта будзе. Будзе шчасце, і будзе дзяржаўнасць, і будзе ўсё, таму што ў той форме, у якой мы існавалі як народ і якая нам наканавана цяперашнім кіраўніцтвам, — у такой форме шчасця не будзе. Будзе зноў нашчасце.

І людзі зноў будуць шукаць, зноў будуць кідацца ў пэўным накірунку. А пэўны накірунак для нас — мы не першапраходцы ў гэтым сэнсе — паказваюць нашыя суседзі, паказвае Еўропа, і мы ў рэшце рэшт пойдзем туды. Канечне, пры ўмове, што ядзерны Апакаліпсіс не спыніць усё гэта. А сёння гэта зноў становіцца вельмі магчыма...

Попел расчаравання, дыямент надзеі: «Рарытэт будзе вельмі каштоўны»

— **На палітыку спадзяванні традыцыйныя. Але мы забываемся, што жывем напрыканцы юдэяхрысціянскай эры, у г.зв. «цывілізацый смерці» (вызначэнне Яна Паўла II), і што нашае маленькае Адраджэнне, можа быць, асуджана на марнасць якраз з прычыны марнасці самога свету. Цытуючы Вашыя словы 1989 г. — «у жыцці заўжды важнае значэнне мае вернасць абранай мэце, але, як гэта нярэдка здараецца ў гісторыі, ісціннай мэты можна і не дасягнуць нават пры жыцці некалькіх пакаленняў, хада гісторыі зусім не адэкватная меры чалавечага жыцця». Можна быць, увесь гэты адраджэнскі імпульс — у палітычнай, маральнай ды містычнай сферах — апырэна быў асуджаны на марнасць і няўдачу?**

— У гістарычным аспекце воля да Адраджэння можа стацца важнейшай за само Адраджэнне, за яго непасрэднае наступствы. Прынамсі, для беларусаў. Як вядома, нашае грамадства хворае, занябанае, скутае апатыяй, даўно гатовае паставіць на сабе крыж. Але калі напрыканцы ХХ стагодзя яно ўсё ж знаходзіць у сабе пэўныя сілы і ўласныя прарокаў, што адважваюцца заявіць пра свой нацыянальны гонар, пра новае (у каторы раз) памкненне да Бога і справядлівасці, якія іншыя нацыі здабылі даўно, дык тое сведчыць, што нацыя жыве, яшчэ «не згінэла», бо не згінула яе нацыянальная воля.

Няхай не ўдалося на гэты раз. У іншых нацыяў, як вядома, таксама не ўсё ўдавалася з першага ці нават з пятага разу, лілося нямала крыві, выдаткоўваліся вулканаў людскай энергіі. Але ўрэшце яны дамагліся самага галоўнага — дзяржаўнай суверэннасці, чым далі нам прыклад. Усё ж мы маем для таго ўсё неабходнае: мову, тэрыторыю, гісторыю. Іншыя, як курды, напрыклад, не маюць нават сваёй тэрыторыі, і то не цураюцца запаветнае мары аб уласнай дзяржаўнасці. Яны змагаюцца. І калі нам цяпер чагосьці не хапае, дык найперш — нацыянальнай волі, дасканалай нацыянальнай свядомасці. Але тое не даецца прэзідэнцкім указам, тое выхоўваецца праз стагоддзі. Або памірае — мабыць, у той

дзень, як памірае мова. І гэта выдатна разумеюць ворагі беларушчыны, беручыся перш за ўсё вынішчаць беларускую мову.

Наш гістарычны час на зыходзе, хаця ён можа і расцягнуцца. На колькі — хто возьмецца вызначыць?

— **Васіль Уладзіміравіч, Вам не шкада гадоў, патрачаных на палітыку?**

— Мне? Ну, Божа мой, у палітыцы я ніколі ні на што не разлічваў, дык ніколі не быў палітыкам. У рэшце рэшт, я ўсё-такі свабодны чалавек, хоць гэта мне доўгі час не ўдавалася, — пры таталітарным рэжыме якая ж свабода? — але ўрэшце я прыдбаў нейкую свабоду, мог пісаць, мог не пісаць, мог пісаць артыкулы, а мог апаваданне ці аповесць. Гэта вельмі важна, калі ёсць свабода выбару, хоць усё гэта досыць адносна...

Для мяне пэўна, што ў ХХ стагоддзі Беларусь шчасця не знойдзе, а ў наступным — не ведаю. Можна, трэба будзе і пазмагацца. Але ўрэшце — «загляне сонца і ў наша ваконца». Таму што інакш немагчыма, калі толькі не спыніцца жыццё на зямлі. Бо калі яно будзе існаваць, то будзе развівацца па нейкім Боскім накірунку, інакш тады трэба адмаўляць усялякі прагрэс. Прагрэс ёсць, пэўныя гістарычныя віткі, хоць яны і паўтараюцца, але вядуць угору...

— **Як бы Вы ацанілі гістарычную вартасць таго, што напрацавана нацыянальнымі сіламі за найноўшы час: гэта ўсё часовае ці мае па-надчасовую каштоўнасць?**

— Тое, што напрацавалі за гэты час і нацыянальныя сілы, і нацыянальныя палітыкі, — гэтае «апырэджанне», гэта вялізны капітал, маральны, палітычны капітал для нацыі. Можна, у гэтай галіне за 70 гадоў столькі не зроблена, колькі зроблена за апошнія пяць гадоў. Памятаеце тое кароценькае еўрапейскае Адраджэнне, драматычнае, трагічнае — абвяшчэнне БНР у 1918 годзе? Якія наступствы з яго? Амаль ніякіх у соцыуме. Тым не менш, вунь як яно важнае цяпер. І чым далей аддаляецца Беларусь ад таго моманту, ад той падзеі 25 сакавіка, тым гэта, быццам дыямент, блішчыць усё ярчэй, усё больш кошту мае, як усялякі рарытэт.

Так і сучаснае. Рарытэт будзе вельмі каштоўны. Сімволіка ў тым ліку. Ужо ніхто не скажа: «Гэты сцяг прыдуман». Ужо гісторыя, міфалогія ствараюцца вакол бел-чырвона-белага сцяга. І ён будзе яшчэ даражэйшы...

Сённяшнія пакаленні, канечне, перажываюць расчараванне, але не трэба было і надта зачароўвацца. Што рабіць? Шчасце так проста не прыходзіць з Белакежскай пушчы ці хоць бы адкуль там ні было. За яго трэба змагацца. Трэба выпецць нацыі да некаторых элементарных высноў. А яна ў нас яшчэ не выспела, калі спрэс выбіраюць старшыняў і прэзідэнцкіх паслугачоў. Або, калі гэтыя выбары несвабодныя, сфальсіфікаваныя, — чаму дазваляе фальсіфікаваць? У іншых краінах, цывілізаваных нацыях — дэмакратычных, сучасных — такое немагчыма. А ў нас магчыма. Значыць, нам яшчэ трэба жыць і змагацца. Але галоўнае — трэба змагацца...

Запісаў Юрась ЗАЛОСКА

Каця

Яўген СКІБСКИ

1

Мы прайшлі праз зіму,
а восень
мы забылі ўжо даўно.
Мы чакалі,
чакалі —
і вось
настае, што клічуць вясной.

Піць не варта цяпер бясконца,
хоць і люты, як люты кат.
Пільна сочыць за намі сонца,
быццам просячы пачакаць.

Сонца бачыць,
заўсёды бачыць,
што хаваецца ў туманы.
Пажадай мне, сонца, удачы,
пажадай мне, сонца, вясны.

А навошта табе ўдача,
а навошта табе вясна?
Проста Каця ў засценку плача...
Я хачу,
каб выйшла яна.

Не,
не плача,
куды ні падзень яе,
за які не схавай яе плот, —
выспяваюць яе надзеі
у салодкай свабоды плод.

Ён пакуль толькі кволая кветка,
ліся, песня —
струмень вады.
Хто цяпер толькі ціхі сведка?
Хто цяпер?
А тады

2

я, ганімы інстынктам спрадвечным,
бестурботна блукаў уначы
і любой мімаходнай сустрэчнай
адзіноту сваю лячыў.

І стаміўся.
Стаміўся, браце.
Шмат было і наташ, і каць...
Як знайсці мне
такую Кацю,
каб далей ужо не шукаць?

На выставе
ў лютым дваццатага
іншых мэтай і не было —
і раптоўна нешта надрапала
лёсу жудаснае стыло.

Гэта здарылася выпадкова.
У віры выставы,
не ў сне,
адшукалася,
як падкова
на дарозе.
На шчасце?

Не?
Можа, шчасце знайшоў надалей?
Больш самотнаму не блукаць?
Мо таму і шчокі палалі?
Мо таму?
Адкажы мне, Каць...!

Ад мінулага будзе рэштай,
як заплюшчу дзверы вачэй,
толькі погляд твой,
ды — усмешка,
ды вікторый знак яшчэ.

3

...Хто надзеў камізэльку «Прэса» —
ператвораны ў мішэнь...
Мама зараз,
як колісь у лесе
мне малому,
кажа: цішэй.

Дзень на дзень напаўзае
няўлоўна,
горад сокі апошнія п'е.
Я стаю амаль абяслоўлены.
Бы памерлі словы мае.

4

Ноч —
не спіць табе ўначы.
Думкі не выпхнуцца з галавы.
Вось яны
змрочныя, як сычы,
ноч настане — хочацца выць.

Пойдзеш на кухню,
запаліш святло.
Трэба неяк пазбыцца адчаю.
Трэба неяк развезьць зло —

выпі кавы
ці чаю.

Пра яе пракрычаць навіны
і праігнача струмень вады
пра адно:
яна не павінна
адсядзець яшчэ два гады!..

Бруд сцякае па кроплі ў трубу.
І зіма растане аднойчы.
Не сядзі —
разганяй журбу,
разганяй гэты холад воўчы.

А пасля
ізноў яе стрымы
будуць блытаць
усе мае сны...
Дачакайся,
сэрца нястрыманае,
мы амаль дайшлі да вясны.

Паглядзі ў вакно на сонца,
хай і слепіць —
усё адно,
хай і дрэвы паўсюль пакоцалі,
а не ўсе —
паглядзі ў вакно!

Сонца бачыць,
заўсёды бачыць,
што развейвацца туманам.
Пажадай нам, сонца, удачы,
пажадай жа
ўдачы нам.

А пакуль надыходзячы дзень
ад кашмараў начных адмяжуе —
камізэльку «Прэса» надзене
сённяя іншая прыгажуня.

Фарбы й гукі

Таццяна БАРЫСЮК

***

У кожным дні —
бясмерця зерне.
На гэтым дне
мой поспех дрэмле.

І з кожным мігам
бліжэй мой любы.
Ды за адлігай —
нязменна люты.

А год — як дзень —
тетенто тогі.
Самотны цень —
нібыта норма.

Мой любы, — сцюжа?
Прыйдзі, застанься!
Каханым, мужам
ці вершам, танцам!

Яблычны Спас

Яблык спакусы табе не падам,
я пачакаю.
Помніш мяне ты, мой любы Адам?
Моўчкі кахаю.

Як я хачу быць у раі з табой,
смелым, наўным.
Толькі з табой маю светлы настрой,
лёгка крылы.

***

Няма. Не будзе. Не было
цябе ў жыцці маім самотным.
І толькі ўпартае сціло
кранае літары, як ноты.

Быў сонца пробліск залаты,
і ён свяціў усмешкай мілай.
Мне сонцам гэтым здаўся ты.
Ты быў не явай. Я сасніла...

***

Апошні дзень зімы.
Расстанне мне — як згуба.
Сустрэнемся ці мы,
Любы?

Апошняе жаданне —
мець толькі Вас у сэрцы.
Самота існавання —
без сэнсу.

Пошукі і знаходкі

Шукаю каханне —
знаходзіцца вопыт.
Шукаю стасункаў —
ды позніцца водзёў.
Далёка ты. Чую
прысутнасць праз сэрца.
Што помніш і любіш —
мне хочацца верыць.
Мне мроіцца: ты мне
пазвоніш, запросіш
на доўгі шпацыр
ці то ўлетку, ці ўвосень,
узмку, вясною,
заўжды, назаўсёды...
Мой мілы, каханы,
ты мара, ты одум...

Наша Італія

Ты быў у Венецыі, я — у Бергама.
Італіі нашай чароўная аўра.
І мора, і горы, дубы, кіпарысы.
Аблічча твайго незабыўныя рысы.
Слоў, намі няказаных, белыя маскі.
І нашых нядотыкаў вабныя ласкі.

Ваўчыца

Таямніца прыцягнення
між мужчынам і жанчынай.

Фота Аляксандра Гваздзя

Наймагутнага натхнення
для паэзіі прычына.

Не магу адолець скруху
ад таго, што Вы маўчыце.
Абярнуся ў завіруху
я самотнаю ваўчыцай.

Дабягу да Вас палямі,
снегам, сцюжай, бездарожжам.
Ў Вашай цішы развітальнай
для мяне ёсць вырак Божы.

***

Яшчэ крыху — і льдом растане люты.
Цяплей надвор'е — гэта добры знак.
У промнях сонца заспявае лютня,
і ў нашых снах паселіцца вясна.

Зноў лета. Восень. Злая зімавея.
Дні пралятаюць — вецер за акном.
Хай будуць моц, і радасць, і надзея
і добрай аўрай поўніцца Ваш дом.

***

Радзіма. Радасць. Рай. Рашучы
мужчына, пра якога мару.
Хоць я яму не трэба. (Жудасць!)
Таму ў злязах і паміраю.

Золь адбаліць. Настане ранне
і шанцу новаму ўсміхнуся.

Мае ўскраіненні-паміранні
як рух спазнаць свой лёс і сутнасць.

***

Вочы твае з зелянінаю караю.
Чар — васільковая глыбіня.
Без усялякага каментарыя
ведаю, што закаханая я.

Мне не хапае паглядаў тваіх,
вуснаў і постаці любай.
Бо без цябе кожны мройлівы ўздых
поўны смяротнае згубы.

Зможам пражыць паасобку, павер,
стрэцца сам-насам са смерцю.
Толькі з табой чую музыку сфер,
толькі табе кон даверыцца.

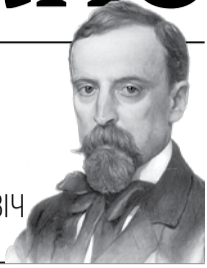
***

Фарбы й гукі жыцця —
наймілейшаму ў свеце!
Ты свавольны няўлоўны мой
восеньскі вецер.
Адала б шмат даброт
за тваю я пяшчоту.
Не кахаеш? Што зробіш...
Пакіну турботы
папрасіць цябе стаць маім
хоць на імгненне.
Адлятаеш прэч самым
святым летуценнем.

Сахем

Генрык СЯНКЕВІЧ
(1846—1916)

нядзелю пастары ў цэрквах прапаведавалі любоў да бліжняга, павагу да чужой уласнасці ды іншыя неабходныя цывілізаванаму грамадству дабрадзействы, а адзін праезджы прамоўца нават неяк прачытаў на Капітоліі даклад «Пра правы народаў».

Найбагацейшыя гараджане пагаворвалі пра неабходнасць заснаваць універсітэт — гэтаму мусіў паспрыяць і ўрад штата. Справы горада ішлі ўверх. Гандаль ртуццю, апельсінамі, ячменем і віном прыносіў выдатны даход. Гараджане былі сумленнымі, гаспадарлівымі, працавітымі, педантычнымі і тоўстымі. Хто наведаў бы апошнім часам Антылопу, насельніцтва якой ужо складала больш за дзесяць тысяч, той не пазнаў бы ў багатых мясцовых купцах тых бязлітасных ваяроў, што пятнаццаць гадоў таму спалілі Чыявату. І вось у той вечар людзі спыталіся ў цырк: па-першае, таму, што пасля цяжкай працы адпачываць не толькі прыемна, але і прыстойна, па-другое, таму, што жыхары ганарыліся яго прыездом. Усім вядома: цыркі абы-куды не прыезджаюць, так што прыбыццё трупы высокашаюнага містара Дына ў нейкай ступені пацвярджала вагу і значэнне Антылопы. Была, аднак, і трэцяя, магчыма, найважнейшая прычына ўсеагульнай цікавасці.

Другі нумар праграмы абяцаў: «Шпацыр па дроце на вышыні пятнаццаці футуў ад зямлі (у музычным суправаджэнні) здзейсніць знакаміты гімнаст Чырвоны Ястраб, сахем (правадыр) Чорных Змей, апошні нашчадак каралёў і апошні прадстаўнік племені: 1) Шпацыр. 2) Скачкі Антылопы. 3) Танец і песня смерці». Дзе-дзе, а ў Антылопе гэты «сахем» мусіў выклікаць найвялікшую зацікаўленасць. У карчме «Пад залатым сонцам» высокашаюнаўны містар Дын раскажаў, што пятнаццаць гадоў таму знайшоў па дарозе ў Санта-Фэ старога індзейца пры смерці, а з ім — дзесяцігадовага хлопчыка. Стары, праўда, памёр — ад ран і знясілення, — аднак раскажаў, што гэты хлопец — сын забітага «сахема» Чорных Змей і спадчынік яго тытула.

Трупа прытуліла сірату, які з часам зрабіўся яе першым акратам. Зрэшты, высокашаюнаўны містар Дын толькі ў карчме «Пад залатым сонцам» даведаўся, што Антылопа калісьці была Чыяватай і што знакаміты канатаходзец будзе красавацца на трунах сваіх бацькоў. Гэтая навіна прывяла дырэктара ў выдатны настрой: цяпер напэўна можна разлічваць на great attraction — варта толькі дамагацца большага эфекту. Вядома, жыхары Антылопы тоўпіліся ля цырка, каб паказаць прывезеным з Нямеччыны жонкам і сынам, якія ні разу ў жыцці не бачылі індзейца, апошняга з Чорных Змей і сказаць: «Глядзіце, вось такіх мы выразалі пад карань пятнаццаць гадоў таму». «Ах, Herr-Jeh!» — як прыемна пачуць такі здзіўлены выгук з вуснаў Амальхен і маленькага Фрыца. Ва ўсім горадзе толькі і лунала: «Сахем, сахем!»

Дзеці з самай раніцы зазіралі ў шчыліны паміж дошкамі, і на іх тварах чыталіся адначасова цікаўнасць з-за горада пах апельсінавых садоў, які ў горадзе перамешваецца з пахам соладу. У цырку — зарыва святла. Вялізныя смалістыя паходні, узнятыя перад галоўным уваходам, гараць і чадзяць. Ветрык гайдае султаны дыму і яркага польмя, якія асвятляюць цёмныя абрысы драўлянай пабудовы. Гэта толькі што ўзведзены акруглы балаган са спічастым дахам і зорыстым амерыканскім сцягам на макаўцы. Ля ўвахода — натоўпы, якія не змаглі прабіцца ў сярэдзіну ці не мелі грошай на білеты. Цяпер яны разглядаюць цыркавыя павозкі і асабліва вялікую палатняную заслону, якая замяняе дзверы і на якой выяўлена бітва белых з чырванаскурамі. У тыя моманты, калі заслона прыдчыняецца, бачнае асветленае нутро буфета з сотнямі шклян кфляў на сталах. Але вось заслону зусім сцягваюць, і натоўп уваходзіць. Пустыя праходы паміж лаўкамі пачынаюць дрыжаць ад крокаў людзей, і неўзабаве цёмная жвавая маса зверну даўнейшага светла як днём, бо хоць туды і не ўдалося правесці газавыя трубы, вялізная жырандоль на пяцьдзесят газавых лямп залівае арэну і глядачоў патокамі святла...

Першы нумар хутка заканчваецца. Пачынаецца другі. З вуснаў у вусны ў зале перадаецца шэпт: «Сахем! Сахем!». На клоўнаў, якія ўсё яшчэ б'юцца, ніхто ўжо не звяртае ўвагі. У куламе іх малпіных рухаў конюхі ўносяць драўняныя козлы вышыней з дзесяць з нечым футуў і ставяць па абодва бакі арэны. Музікі перастаюць граць Yankee Doodle і пачынаюць змрочную арыю Камандора з «Дон Жуана». Паміж козламі нацягваюць дрот. Раптам з боку выхаду ўзлятае сноп бенгальскіх агнёў і залівае арэну крывавым святлом...

На арэне з'яўляецца трывожна чаканы сахем. У тлуме чуецца кароткі выгук: «Гэта ён! Гэта ён!» — і ўсталёўваецца цішыня. Усе погляды прыкоўваюцца да постаці правадыра, які зараз павінен выступіць у цырку на трунах сваіх бацькоў. Індзеец сапраўды заслугоўвае, каб на яго глядзелі. Ён выглядае велічна, як кароль. Фігуру сахема, ганарлівага і такога дзікага, што ён нагад-

вае кепска прыручанага ягуара, пакрывае плашч з белых гарнастаяў — адзнака правадыра. Яго твар нібыта выкаваны з медзі, галава падобная на арліную, а на праўду індзейскія вочы свецяць халодным бляскам — спакойныя, быццам абыякавыя, але ўсё адно злавесныя. Ён абводзіць імі натоўп, нібы вышукваючы ахвяру, — бо, дарэчы, узброены ад галавы да ног. У яго на галаве пагойдваюцца пёры, на поясе сякера і нож для скальпавання, толькі ў руцэ замест лука ён трымае доўгі шост для раўнавагі. Спыніўшыся на сярэдзіне сцэны, індзеец раптам выдае ваенны кліч. Гэта кліч Чорных Змей! Тыя, што выразалі Чыявату, добра памятаюць гэтае страшнае выццё, і, — якое дзіва! — тыя, што пятнаццаць гадоў таму не спалохаліся тысячы такіх воінаў, цяпер пакрыліся потам, убачыўшы аднаго. Але вось дырэктар падыходзіць да правадыра і звяртаецца да яго, быццам хочучы ўлагодыць і заспакоіць. Дзікі звер адчуў цуглі — угаворы спрацоўваюць, бо праз хвілю сахем ужо хістаецца на дроце. Углядаючыся ў газавую жырандоль, ён рухаецца наперад. Дрот моцна прагінаецца; часам яго ўвогуле не бачна, і тады здаецца, што індзеец вісіць у паветры. Ён быццам ідзе ўгару; робіць крок наперад, адступае і зноў ідзе, захоўваючы раўнавагу. Яго пакрытыя плашчом і выцягнутыя ў бакі рукі нагадваюць вялізныя крылы. Ён хістаецца... падае... не! Кароткія адрывістыя воплескі віхурай праносыцца па зале і сціхаюць. У цырку неспакойна, але цішу ніхто не парушае. Сахем тым часам набліжаецца да другога канца дрота, спыняецца — і нечакана з яго грудзей вырываецца ваенная песня.

Вось дык дзіва! Правадыр спявае па-нямецку! Ён напэўна забыў мову Чорных Змей. Зрэшты, ніхто на гэта не звяртае ўвагі. Усе слухаюць песню, якая робіцца ўсё мацнейшай і гучнейшай. Гэта напалову спеў, напалову нейкі бязмерна распачны крык, дзікі і хрыплы, поўны драпежных акцэнтаў.

Там былі такія словы: «Чыявата была шчаслівай! Жанчыны працавалі ў вігвамах, дзеці вырасталі ў прыгожых дзяўчат і мужных воінаў. Воіны паміралі на полі славы і ішлі з духамі бацькоў паляваць у срэбныя горы. Іх сякеры ніколі не пляміліся крывёй жанчын і дзяцей, бо воіны Чыяваты былі высакароднымі мужамі. Чыявата была магутнай. Але з-за далёкіх мораў прыйшлі бледнатварыя і кінулі на Чыявату агонь. Бледнатварыя воіны не перамаглі

Чорных Змей у бітве, а пракраліся ноччу, як шакалы, і заплямілі нажы крывёй з грудзей заснулых мужчын, жанчын і дзяцей.

І вось няма Чыяваты, бо на яе месцы белыя ўзвялі свае каменныя вігвамы. Забытае племя і знішчаная Чыявата патрабуюць помсты.

Голас правадыра рабіўся ўсё больш хрыплым. Цяпер, хістаючыся на дроце, індзеец здаваўся нейкім чырвоным анёлам помсты, што ўзняўся над чалавечым тлумам. Нават дырэктар відавочна занепакоіўся. У цырку запанавала магільнае маўчанне. Правадыр выў далей:

«З усяго племені засталося адно дзіця. Яно было малое і слабае, але прысягнула духу зямлі, што адпомсціць. Што ўбачыць трупы белых мужчын, жанчын, дзяцей — пахары, кроў!». Апошнія словы ператварыліся ў ашалелы рык. Па цырку пранёсся пошум, падобны на рэзкі парыв ветру. У галовах мільгалі тысячы пытанняў без адказу. Што зробіць гэты раз'юшаны тыгр? Што ён прарочыць? Як адпомсціць? Ён? Адзін? Застацца ці бегчы? Ці абараняцца? Як?

Раптам з грудзей правадыра вырвалася нечалавечае выццё. Ён загадаўся мацней, ускочыў на драўляныя козлы, што стаялі пад газавымі лямпамі, і ўзняў шост. У галовах бліскавіцай пранёсся жудасная думка: зараз ён разаб'е жырандоль і залыць цырк патокамі вогненнай газы. Але што гэта? З арэны крычаць: «Стой! Стой!». Правадыра няма! Ён саскочыў з козлаў і знік. Ён не спаліць цырк? Куды ён падзеўся? І вось ён выходзіць, выходзіць зноў, задыханы, змучаны, страшны. У руцэ ён трымае бляшаную місу, працягвае яе глядачам, умольна просіць: «Was gefällig für den letzten der Schwarzen Schlangen !...»*

У глядачоў — гара з плячэй. Дык гэта ўсё было ў праграме, дык гэта ўсё — прыдумка дырэктара? Гэта ён проста дамагаўся большага эфекту?

Сыплюцца пяцідзесяціцэнтавікі і долары. Бо як адмовіць апошняму з Чорных Змей — у Антылопе, на папярэйшчы Чыяваты? У людзей ёсць сэрца.

Пасля прадстаўлення сахем піў пива і еў клёцкі ў карчме «Пад залатым сонцам». Атачэнне на яго відавочна паўплывала.

У Антылопе ён зрабіўся вельмі папулярным, асабліва сярод жанчын. Пляткарылі нават...

* Будзеце ласкавыя, апошняму з Чорных Змей (ням.)

